

AXBOROT XATI

“Inson farovonligini o'rganishda fanlararo yondashuv” mavzusidagi

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

2023-yil 9-11-oktabr

Rossiyaning birinchi Prezidenti
B.N.Yeltsin nomidagi
Ural federal universiteti

Chirchiq Davlat
pedagogika universiteti

Toshkent iqtisodiyot va
pedagogika instituti

Konferentsiyaning maqsadi: inson farovonligini ta'minlash muammolarini o'rganayotgan tadqiqotchilarni birlashtirish, hayot faoliyati sifati va raqamlashtirish jarayonlarining jamiyat, ijtimoiy guruhlar va shaxslarga ta'sirini o'rganishdagi fanlararo yondashuvni ta'minlash.

Konferensiya yo'nalishlari:

1. Shaxs farovonligining psixologik jihatlari.
2. Inson farovonligining demografik omillari.
3. Inson farovonligi- ijtimoiy-madaniy omil sifatida.
4. Ta'lim - inson farovonligining omili sifatida.
5. Mustaqil ta'lim klasteri - inson farovonligining asosiy omili sifatida
6. Raqamlashtirish inson farovonligini ta'minlashning zamonaviy yondashuvi sifatida.

Konferensiyada ishtirok etish uchun psixologiya, sotsiologiya, pedagogika, tibbiyot, iqtisodiyot, ijtimoiy ish, siyosatshunoslik, filologiya, tarix, xalqaro munosabatlar va yurisprudensiya sohasidagi mutaxassislar taklif etiladi.

O'tkazish shakli: aralash (online+offline)

Asosiy ishchi tillari: rus, o'zbek, ingliz

Konferensiya boshlanishidan oldin konferensiya materiallarining elektron to'plamini nashr etish rejalashtirilgan. (Dizayn talablari uchun 1-ilovaga qarang).

Konferensiya materiallarini to'plamda nashr etish uchun **2023-yil 10-sentabrgacha** ko'rsatilgan manzilga taqdim etilishi lozim.

Ro'yxatdan o'tish quyidagi ssilka (link) boyicha amalga oshiriladi:

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSefDAZR7U2koepaBpdka_mX12Hg7pXxavZzgRR_fchY8gjtNBQ/viewform?usp=sharing

Mas'ul shaxslar: Bepalova Kseniya Andreyevna, Elmurzayeva Nasiba Xolboyevna
blagopoluchiecheloveka@gmail.com, ms.elmurzaeva73@mail.ru

O'tkaziladigan joy: O'zbekiston Respublikasi, Toshkent viloyati, Chirchiq shahri, Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Matnni formatlash talablari:

Matnlarni tayyorlash, boblarni loyihalashga qo'yiladigan talablar^

Microsoft formatidagi fayl Word (.doc , .docx , .rtf). Shakl bo'yicha fayl nomi: *Muallifning familiyasi_Mavzuiy bo'lim raqami*. Masalan: *Ivanov_1 -bo'lim.doc*

Shrift Times New Roman, 12 o'lcham. Interval 1,5. Kenglikni tekislash. Izoh 1 oraliq bilan 12 shrift. Paragraf uchun chekinish 1 cm, avtomatik ravishda o'rnatiladi; barcha maydonlar 2 cm. Matnda paragraflar orasidagi intervalga yo'l qo'yilmaydi. Matnda ikki marta bo'sh joy qo'yish mumkin emas. O'ng burchakda muallifning bosh harflari va familiyasi **qalin kursiv bilan ko'rsatilsin**; qavs ichida shahar, mamlakat *oddiy kursiv* bilan yoziladi; maqola nomini **katta harflar** bilan markazga qo'ying .

Maqolaning asosiy matni 3 betgacha.

Tashkiliy badal: Ishtirokchilar maqolani chop etish va boshqa tashkiliy ishlar uchun 150 000 so'm to'lovni amalga oshiradi. To'lovni amalga oshirish maqola qabul qilingandan so'ng amalga oshiriladi. Bu haqda muallifga ma'lum qilinadi. Maqola (+99833) 806-96-96 raqamga telegram orqali (karta raqami: 9860190101588779, Nurmamatov Sheroy Eraliyevich) yoki sh.nurmamatov@cspi.uz elektron manzilga yuboriladi.

Muallif nomiga kvadrat qavs ichida matn ichidagi izohlar [Baxtin, 177-bet].

- bitta ma'lumotnomada bir muallifning bir nechta nashrlari tilga olinsa, ular ketma-ket beriladi;

– xuddi shu nashrga takroran murojaat qilingan taqdirda nashrning qisqartirilgan nomi: muallif, sarlavhadan bir necha so'z, Ellips, jild raqami (agar nashr ko'p jildli bo'lsa) va sahifa raqami ko'rsatiladi;

- agar bir muallifga, lekin boshqa asarga qayta-qayta murojaat qilingan taqdirda, uning familiyasi, nashr etilgan yili va sahifa raqami ko'rsatilishi kerak [Ivanov, 2017, p. 152].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatida faqat tadqiqot adabiyotlarini (maqolalar, monografiyalar, hujjatlar to'plamlari, dissertatsiyalar tezislari) kiritish kerak, ularga maqola matniga izohlar beriladi. Adabiyotlar ro'yxatini tuzish uchun **2008 yilgi GOSTga** amal qilish so'raladi.

Diqqat! Sahifa izohlariga ruxsat berilmaydi. Adabiyotga havolalar kvadrat qavs ichida yozilishi kerak [Ashurov 1976: 15].

Manbalarning bibliografik tavsifi maqola matnidan keyin **Adabiyot so'zi ostida** (o'rtada qalin shrift) namunalarga muvofiq keltiriladi.

Tashkiliy qo'mita taqdim etilgan maqola (monografiya) mavzulariga va matnlarni formatlashning belgilangan qoidalariga mos kelmaydigan matnlarni rad etish huquqini o'zida saqlab qoladi.

Materiallarni qabul qilish muddati - **2023 yil 10 sentabr**

Materiallar quyidagi manzilga yuboriladi: Nurmamatov Sheroy Eraliyevich, sh.nurmamatov@cspi.uz; blagopoluchieloveka@gmail.com

MATINNI RASMIYLASHTIRISH NAMUNASI

N.I. Petrova (Moskva, Rossiya)
Moskva davlat universiteti M.V. Lomonosov
petrov@pochta.uz

AQLIY BO'SHLIQLARNI INTEGRATSIYASI

[Izoh matni]: 4-5 qator
Kalit so'zlar : 5-7 so'z

N.I. Petrova (Moscow, Russia)
Lomonosov Moscow State University

MENTAL SPACE INTEGRATION

[Abstract]

Key words: concept...

Hisobot materiallari matni. Hisobot materiallari matni. Hisobot materiallari matni
Hisobot materiallari matni. Hisobot materiallari matni.

Adabiyot

Belyaevskaya E.G. Dunyo haqidagi bilimlarni tilda talqin qilish: o'rganish usullari // Dunyoni tilda talqin qilish: jamoaviy monografiya. Tambov: TGU nashriyoti. GR. Derzhavina, 2017. S. 82-157.

Belous N.A. Konfliktli nutqda kommunikativ strategiyalarni pragmatik tarzda amalga oshirish [Elektron resurs] // Tilshunoslik va aloqa olami: elektron. ilmiy _ jurnal 2006. No 4. URL: http://www.tverlingua.by.ru/archive/005/5_3_1.htm (kirish sanasi: 15.12.2007).

Boldirev N.N. Til kategoriyalari bilim formati sifatida // Kognitiv tilshunoslik masalalari. 2006. No 2. S. 5-22.

Boldirev N.N. Kognitiv til tadqiqotining tamoyillari va usullari // Kognitiv tilni o'rganish tamoyillari va usullari: Sat. ilmiy tr. / javob. ed. N.N. Boldirev. Tambov: TDU nashriyoti im. GR. Derzhavina, 2008. S. 11-29.

Boldirev N.N. Kognitiv tilshunoslikning metall tili bo'yicha: bilim birligi sifatida kontseptsiya // Tilning kognitiv tadqiqotlari. 2011 yil. soni . IX . 23-32-betlar.

Vinogradova S.G. She'riy matndagi ingliz ekzistensial fe'llarining kategorik va subkategorik ma'nolari: autoref . diss . ...sharh. filol . Fanlar. Tambov , 2002 yil.

FS - Falsafiy lug'at . M .: nashriyot uyi siyosiy Adabiyot , 1981 yil.

Fauconnier G. Mental bo'shliqlar: tabiiy tilda ma'no konstruksiyasining jihatlari. Kembrij: Kembrij universiteti nashriyoti, 1994 yil.

Kognitiv fanda toifalarga ajratish bo'yicha qo'llanma / Ed. H. Koen, C. Lefevre tomonidan . - Amsterdam va boshqalar: Elsevier, 2005.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

**ROSSIYANING BIRINCHI PREZIDENTI B. N. YELSEN
NOMIDAGI URAL FEDERAL UNIVERSITETI**

TOSHKENT IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

**INSON FAROVONLIGINI
O‘RGANISHDA FANLARARO
YONDASHUV**

xalqaro ilmiy konferensiya materiallari

III QISM

Toshkent – 2023

Tuzatish ishlari jarayonida aloqa ko'nikmalarini shakllantirish uchun turli xil muloqot usullari qo'llaniladi: og'zaki, piktografiya, yozma, imo-ishora va boshqalar. Verbal va noverbal muloqot usullaridan birgalikda hamkorlikda foydalanish bolalarga qo'shimcha ko'rgazmali yordam beradi va verbal va noverbal aloqa vositalarini shakllantirishga yordam beradi.

Autizm spektrida buzilishi bor bolalarni muloqotga o'rgatishga qaratilgan psixologik va pedagogik korreksion ish jarayonida sezilarli ta'sir ko'rsatadigan bir qator shartlarga rioya qilish kerak. Eng muhim shartlardan biri bu bolaning shaxsiy manfaatlari va ehtiyojlarini hisobga olishdir. Bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizimli bolalarda muloqot qobiliyatining shakllanmaganligi ularning ichki kommunikativ motivatsiyasining yo'qligi yoki yetishmasligi bilan bog'liqdir. Shu munosabat bilan kommunikativ faoliyatni tashqi rag'batlantirish zarurati tug'iladi. Bunga turli xil obyektlarni, turli xil faoliyat turlarini, shuningdek, bola uchun qiziqarli bo'lgan suhbat mavzularini psixologik va pedagogik tuzatish jarayoniga kiritish orqali erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mo'minova L.R. "Autizm sindromi, uning sabablari, turlari va bartaraf etish metodikalari". Uslubiy qo'llanma. Toshkent "Spectrum Media Group" 2015-yil.
2. Подольская О.А., Яковлева И.В. "Ранний детский аутизм: особенности и коррекция". Учебное пособие. Елец – 2020
3. Лебединская К.С., Никольская О.С. "Диагностика раннего детского аутизма". М.: Просвещение, 1991.
4. Никольская О.С. "Дефектологические проблемы раннего детского аутизма". Дефектология. 1994. № 2. С.

INKLYUZIV TA'LIMDA ESHITISHIDA MUAMMOSI BO'LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Egamberdiyeva Nigora Azizovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika"
kafedra o'qituvchisi
[***nigoraazizovna1991@gmail.com***](mailto:nigoraazizovna1991@gmail.com)
Abduraxmanova Hilola Anvarovna,
Orifjonova Elmira Erkin qizi,
Yusupova Zebo Ergash qizi
ChDPU Maxsus pedagogika/logopediya
I bosqich talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inklyuziv ta'limga jalb etilgan eshitishida nuqsonlari mavjud o'quvchilarning o'ziga xos psixologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: iklyuziv ta'lim, eshitishdagi nuqson, bilish jarayonlari, psixo-emotsional holat, diqqat, хотира, tafakkur.

Аннотация: В этой статье рассматриваются конкретные психологические характеристики учащихся с нарушениями слуха, вовлеченных в инклюзивное образование.

Ключевые слова: инклюзивное образование, нарушение слуха, когнитивные процессы, психоэмоциональное состояние, внимание, память, мышление.

Abstract: This article examines the specific psychological characteristics of hearing impaired students involved in inclusive education.

Keywords: inclusive education, hearing impairment, cognitive processes, psycho-emotional state, attention, memory, thinking.

Eshitishida muammosi bo'lgan bolalarning psixik jarayonini o'rganishda ularning ruhiy rivojlanishidagi o'ziga xosligi va ularning muayyan ruhiy jarayonlarining umuman butun shaxsining shakllanishiga e'tibor berish lozim. Xususan, eshitishning pasayishi yoki yo'qolishi munosabati bilan ularning ko'rish, harakat va ayniqsa taktil vibratsion sezgisi kuchli rivojlanadi, vaholanki bu sezgilar eshituvchilarda uncha katta ahamiyatga ega emas. Karlarning nutqi o'z-o'zidan erkin ravishda rivojlanmaydi, mustaqil ravishda nutqi shakllanmaydi.

Eshitishida muammosi bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish ularga korreksion yordam berish, ruhiy rivojlanishi holatiga bog'liq. Ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan mutaxassislar kar bolalarning ruhiy jarayonlari haqida ma'lumotga ega bo'lishini talab qiladi.

Shu paytgacha bo'lgan tajriba va amaliyot natijalaridan ma'lumki, barcha imkoniyatlar ishlatilgan taqdirda ham ularning nutqni egallash sur'atini me'yordagi bolalarniki bilan tenglashtirib bo'lmaydi.

Eshitishning buzilishi va uning oqibatida nutqining rivojlanish orqada qolishi butun bilish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Natijada kar bolaning bilish jarayonida o'ziga xos xususiyat paydo qiladi.

L.S.Vigotskiy o'z tadqiqotlarida rivojlanishida muammosi bo'lgan bola ruhiyatining rivojlanishidagi murakkablik uning birlamchi muammosi natijasida vujudga keladigan nuqsonlarning bola shaxsining rivojlanishiga va ruhiy rivojlanishi ta'sirida ekanligini ta'kidlab o'tgan. R.M.Boskis, T.A.Vlasova, R.Ye.Levina, N.G.Morozova, M.S.Pevzner, I.M.Solovyova, J.I.Shiflarning tadqiqot natijalarida L.S.Vigotskiyning fikri konkretlashdi va o'z rivojini topdi. Sezgi psixik jarayonlarning

eng elementar, sezgi organlarimizga ta'sir etuvchi, ob'ektiv dunyodagi alohida predmetlarning xususiyatlari va hodisalarni aks ettiruvchi jarayondir. Agar sezgilar bo'lmaganda biz atrofimizdagi dunyoni anglay olmas edik, materiyaning hech qanday shakli, xossalari haqida tushuncha hosil qila olmas edik. Bizning sezgilarimiz atrofimizda nimalar sodir bo'layotganligi haqida signallar berib turadi - tovushlar, ranglar, shakllar haqida. Idrok esa predmet va hodisalarning yahlitligicha aks ettiradi.

Har qanday bilish jarayoni sezgi va idrokdan boshlanadi. Lekin sezgi va idrok hamma vaqt ham atrofimizdagi dunyo haqida to'liq tasavvur bera olmaydi. Atrofimizdagi dunyoni, borliqni aks ettirish, bilishning oliy shakli bu tafakkurdir. Sezgilarning xaqqoniyligi yoki nohaqqoniyligini belgilovchi omil bu amaliyot, mushohadadir.

Maxsus psixologiyada kar bolalar psixologiyasini, ruhiy jarayonini, bilish jarayonini, ularni rivojlantirish imkoniyatlarini, aqliy faoliyatini o'rganish imkoniyati yo'q degan nazariya mavjud bo'lgan. Faqat sezgilar haqidagi materialistik dunyoqarash asosida yondoshishgina bu masalaning ijobiy hal bo'lishi va surdopsixologiya mavzusidagi tortishuvlarning ijobiy xulosalar bilan hal bo'lishi kar bolalar sezgilarini o'rganish masalasiga keng yo'l ochib berdi.

Kar bolalar sezgilari ham ob'ektiv borlikni o'zida aks ettiradi va predmetlar, hodisalarni xususiyatlarini bilishda muhim bosqich hisoblanadi. Kar bola o'zini o'rab turgan buyumlarning rangi, mazasi, hidi, shaklini sezgi idroki orqali biladi.

Lekin shu bilan bir qatorda kar bolalar sezgi, idrokining shakllanishidagi umumiy qonuniyatlari bilan bir qatorda o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Eng avvalo bu bolalarda bilish jarayonida eng muhim hisoblangan eshitish sezgisi ishtirok etmaydi. Inson organizmiga tovush qo'zg'atuvchilari muntazam ta'sir etib turadi. Rivojlanib o'sib kelayotgan bola ko'pgina axborot va bilimlarni eshitish sezgisi va idroki orqali oladi. Bola ota-onasiga, atrofida qilarga savol berish orqali oladigan axborotidan tashqari radio eshitib, kuy qo'shiq eshitib, teatr, kino orqali ham oladi. Kar bolalarda bu imkoniyatlar nihoyatda cheklangan. Bu holat bu bolalarni bolalarning bilish jarayonini qiyinlashtiradi va o'z navbatida kompensatorlik imkoniyatlarni talab qiladi. Bu holat albatta boshqa sezgi va idroklarga ta'sirini ko'rsatadi-ko'rish, harakat va boshqalar.

Ma'lumki, har qanday karlikda ham ma'lum darajada eshitish sezgisi mavjud bo'ladi. Va, bu eshitish qoldiqlaridan ta'lim jarayonida foydalansa bo'ladi. Ular poezd gudogi, samolyot ovozi, traktorning tovushi va va h.k.larni ayrimlari esa so'zdagi ba'zi unli tovushlarni ham eshitib farqlay oladi. Kar bolalarning eshitish qoldiqlarini aniqlash, o'rganish asboblari zamonaviy texnologiyalar ulardagi eshitish qobiliyatini to'g'ri aniqlashga keng imkon beradi. Masalan, tonal va nutq audiometriyasi. Tekshiruv natijalari hamda karlikning tasnifiga ko'ra uchinchi va to'rtinchi guruhdagi kar bolalarning eshitish qoldiqlari ta'lim jarayonida qo'llanishi mumkin va ularning talaffuzi, nutqining shakllanishida katta yordam beradi, eshitish qoldiqlari saqlanib

qolgan bolalar nutqni yaxshiroq egallaydi. Ularning eshitish qobiliyatlarini ko'proq mashq qildirish natijasida eshitish funktsiyasi faollashadi. Eshitish qobiliyati buzilishi munosabati bilan kar bolalarda ko'rish sezgilari alohida o'rin egallaydi.

Ularning ko'rish analizatori asosiy va yetaklovchi o'rinni egallaydi, atrofdagi olamni anglash, bilish jarayonida birinchi o'rinda turadi. Karlarda ko'rish sezgisi va idroki sog'lom bolalardan yaxshiroq rivojlanganligi haqida L.V.Zankov, I.M.Solovyova, J.I.Shif va boshqalarning ishlarida keng yoritilgan. Ko'pgina olimlar kar bolalarda ko'rish sezgisi va idroki hayot davomida faollashadi va o'tkirlashadi deb hisoblaydilar. Darhaqiqat kar bolalar ko'p hollarda tevarak-atrofdagi olamni sog'lom bolalar e'tiboridan chetda qoladigan detallarni ko'radilar.

Xotira va tafakkur. Barcha psixik jarayonlarning ichida xotira va tafakkur jarayonlari juda muhim o'rin va bilish jarayonida markaziy o'rin egallaydi. Xotira va tafakkur nutq bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi tufayli karlarda bu jarayonlar o'ziga xos ravishda rivojlanadi. Shu sababli karlarda xotira va tafakkurning rivojlanish masalasi bo'yicha juda ko'p tadqiqotlar olib borilgan. Tadqiqotlar natijasiga binoan shu narsa aniqlandiki eslab qolish uchun berilgan geometrik shakllarni eslab qolish imkoniyati maktab yoshidagi kar bolalarda xuddi shu yoshdagi kar bolalarga nisbatan pastroq ekanligi kuzatilgan. Kar bolalar o'zlari ifodalagan reproduksiylarini baholashda qiynalishlari kuzatilgan. Ularga nisbatan tanqidiy qarashlari ham sog'lom tengdoshlariga nisbatan pastroq bo'lgani kuzatilgan. Eslab qolish uchun berilgan materialni aks ettirishda sog'lom bolalar qiyoslashdan keng foydalanadi. Kar bolalar ham qiyoslashdan foydalanishga urinadi, lekin kamroq. Ular eslab qolish uchun berilgan predmetni xotirasida tiklab uni so'zlar shartli ishoralar orqali figurani tasvirlab borishga mazkur ob'ektning boshqa o'xshash ob'ektdan farqini ifodalab berish imkoniyatlari ayrim hollarda pastroq bo'lganligi ta'kidlanagan. Lekin umuman olganda xotira qonuniyatlari sog'lom bolalarda va eshitmaydigan bolalarda ham deyarli bir xilligi kuzatilgan.

Bu esa o'z o'rnida kar bolalar xotirasining anatomo-fiziologik asosi saqlanganligidan dalolat beradi. Lekin kar bolalar ko'rgan obrazini sintezlashda qiynaladi, ya'ni ichida fikrlab taqqoslab xulosa qilish va munosabat bildirish, obrazlardagi o'xshash va farqli tomonlarini bilishda qiynaladi. Chunki bu jarayon ichki nutq orqali amalga oshishi mumkin. Uni amalga oshirish uchun muayyan ko'rgazmali-obrazli tafakkur rivojlangan bo'lishi zarur.

Bu holat kar bolalarning nutqiy tafakkurining rivojlanmaganligidadir, demak, erkin eslab qolish uni tanish va ifodalab berish jarayonining o'ziga xosligida namoyon bo'ladi.

Inson tafakkuri nutq bilan chambarchas bog'lik bo'lib, usiz mavjud bo'lishi mumkin emas. So'z har qanday fikrning moddiy asosi bo'lib xizmat qiladi. Har qanday fikr chuqur va mustaqil o'ylangan, asoslangan bo'lsa, uni so'z bilan ifodalash

shunchalik oson kechadi, va aksincha fikr soʻzlar yordamida mukammal ifodalansa, oʻzgalar uchun ham oʻzi uchun ham aniq va tushunarli boʻladi.

Shuning uchun nutqi kech shakllanadigan va yaxshi rivojlanmagan kar, zaif eshituvchi bolalarda aynan fikrlash qobiliyatida boshqa bilish jarayonlaridan farqli ravishda oʻziga xos xususiyatlar kuzatiladi.

Eshitishda muammolari boʻlgan bolalarda tafakkur turlari.

Tafakkur 3 turda tahlil qilinadi.

Qilingan: koʻrgazmali harakatli, koʻrgazmali obrazli, soʻzli – mantiqli.

Koʻrgazmali-harakatli tafakkur insonning amaliy faoliyatiga xizmat qiladi. Harakat orqali ifodalanadigan, koʻrgazmali ifodalangan vazifani hal qilishda harakatli – koʻrgazmali tafakkur ishtirokini koʻramiz. Kichik yoshdagi bolalar oʻzlarining bilish jarayonlarida aynan tafakkurning shu turidan foydalanadilar. Chunki koʻrgazmali-harakatli tafakkurda nutq juda kam ishtirok etadi. Tafakkurning bu turi kichik yoshdagi bolalar bilan bir qatorda kattalar uchun xam birdek zarur boʻlib u koʻpgina taʼlimiy masalalarni, mehnat faoliyati jarayonidagi masalalarni hal etishda katta ahamiyat kasb etadi.

Maʼlumki, har qanday kasbiy ixtisoslikda muvaffaqiyatga erishishda fikrlash qobiliyatining oʻzigina kifoya qilmay, balki uning amaliy oʻquvi ham katta ahamiyatga egadir.

Kar bolaning koʻrgazmali obrazli tafakkurining amaliy faoliyati orqali idrok qilishiga bogʻlik. Yaʼni bola predmetni qismlarga boʻlib, yana oʻzi yigʻishi natijasida shu predmetning tarkibiy shakli, obrazini idrok qiladi.

Aslida koʻrgazmali-obrazli tafakkurda harakat boshlanishidan oldin obʼektning koʻrgazmali obrazi va u bilan bajariladigan harakatlar tafakkur qilinadi. Koʻrgazmali – obrazli tafakkurga xos xususiyatlardan biri – bu idrokka tobeʼlikdir, shuning uchun fikrlash jarayonining shu pogʻonasidagi bolalar tomonidan oʻrganilayotgan predmetning baʼzi koʻzga tashlanadigan koʻrgazmali xususiyatidan diqqatini koʻchira olmaydi. Ularning fikrlashlari muayyan, konkret, koʻrgazmali sezgi materialiga tayanadi, hosil boʻladigan obrazlar esa obʼektning konkret, yagona, individual xususiyatlarini aks ettiradi.

Kar bolalar, soʻzlashuv nutqni egallagunga qadar va hatto uni egallash jarayonida ham koʻrgazmali – harakatli tafakkur pogʻonasida qolishni davom ettiradilar, yaʼni soʻzlar orqali emas, rasmlar, obrazlar orqali fikrlaydilar. Kar bolalarda koʻrgazmali – obrazli tafakkurning ustunligi I.Andreevaning tadqiqotlarida ham oʻz tasdiqini topgan.

Karlarga taʼlim berish jarayonida oʻqituvchilar ularning obrazli tafakkuriga alohida eʼtibor berish va samarali kompensatorlarning rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish zarur.

Birinchi navbatda ularning butun intellektual faoliyatini rivojlantirish, shakllantirish, ayniqsa ko'rgazmali-obrazli, ko'rsatmali-harakatli tafakkuri va bilish jarayonini shakllantirish va rivojlantirish.

Bolalarga avval amaliy analiz va sintezni o'rgatish, predmetlarni guruhlash: turlar bo'yicha, rang, shakl, hajm va boshqalar, bo'yicha predmetlarni xossalari, xususiyatlari masala bo'yicha taqqoslash, qiyoslash va bu xususiyatlarining hammasini so'z bilan ifodalashni o'rgatish lozim. Bundan keyin predmet yo'q bo'lgan holatda fikrlash orqali u bilan xayolan amallar bajarishni shakllantirishga o'tish. Bolalar xotirasida, eslash orqali hozir, ayni vaqtda oldida bo'lmagan predmet haqida bilganlarini tiklash, analiz-sintez qilish. Bunga erishish uchun ikkita predmetni taqqoslash, topshirig'ini berish. Taqqoslash uchun berilgan predmetning bittasi oldin ko'rgan bittasi esa oldida turgan holda yo'q predmetni xotirlab uning belgilari, xususiyatini oldida turgan predmet bilan taqqoslash. Bundan keyin ikkita ayni vaqtda oldida yo'q, lekin ilgari ko'rgan predmetlarni taqqoslash topshiriladi. Bu ancha murakkab topshiriq, lekin kar bolalarning xotirasini rivojlantirishda juda muhim faoliyat bo'lib katta ahamiyatga ega.

Predmetlarni taqqoslash, guruhlash, analiz-sintez qilish bo'yicha barcha topshiriqlar o'quvchilarga avval sodda, oddiy topshiriqlarni amaliy, ya'ni ko'rib turganidan, konkret narsalardan boshlab, asta-sekin murakkablashtirish talab qilinadi. Shunda bolalar muayyan ko'nikmalarni egallaydilar.

Tasavvuri bo'yicha, hayolan predmetlar va ularning xususiyatlarini xotirasida tiklab, ularni so'z bilan ifodalash va bir-biri bilan taqqoslash, bolalarda so'zlarning ma'noli tizimini egallashida muhim rol o'ynaydi. Bu esa keyinchalik o'quvchilar uchun erkin ravishda eslab qolishga olib keladi.

O'qituvchi va tarbiyachilar barcha jarayonlarda bolalarni ilgari egallagan, tasavvurlaridagilarni avval ifodalash vositasi sifatida, keyinchalik erkin, bevosita eslab qolish usullari sifatida qo'llashga o'rgatish lozim.

Buning uchun o'quvchilarni oldiga shunday vaziyatlar qo'yish kerakki, ular birorta ilgari ko'rgan narsasini, voqelikni eslab, xotirasida tiklab so'zlab berishga majbur bo'lsin. Buning uchun o'sha predmet, uning xususiyatini analiz qilib, taqqoslasin, guruhlarga ajratsin, boshqa predmetlardan farqli joylarini topib, so'zlar bilan ifodalab aytsin.

Shu tarzda kar bolalar xotirasini rivojlantirish mumkin.

So'zlashuv nutq materialini eslab qolish

Kar bolalarning so'zlashuv, so'zlarni eslab qolish xotirasini o'rganish natijalari so'zlarni eslab qolishi va obrazlarni eslab qolish, ya'ni xotirasi o'rtasida katta tafovut mavjud bo'lib ular juda farqli ravishda o'ziga xos rivojlanadi. Karlarning obrazli xotirasi ayrim parametrlari ko'rsatkichlari bo'yicha me'yordagi bolalar bilan bir xilligi kuzatilgan, lekin ayrim ko'rsatkichlari bo'yicha me'yordan orqada qolishi ham kuzatilgan. Bu holat esa asosan boshlang'ich sinf o'quvchilarida kuzatilgan.

Lekin soʻzlarni jalb qilish masalasida karlar va meʼyorda eshitadigan bolalar orasida juda katta farq bor va bu farq butun maktab yoshi davomida kuzatiladi.

Soʻzlarni eslab qolish muddati boʻyicha ham qator sabablarga koʻra karlar meʼyordagi bolalardan orqada qoladi. Masalan:

- soʻzlarning tovush harf tarkibini esda saqlay olmasligi;
- sogʻlom bolalardagidek imkoniyati yoʻqligi;
- sogʻlom bolalar ham eshitib, ham koʻrib xotirasida saqlaydi.

- karlarda koʻrib-eshitib kodlashtirib esda saqlab qolish imkoniyati sogʻlom bolalarnikidan pastligi. Sogʻlom bolalar eshitadi, eshitganini harflar bilan kodlashtiradi va aksincha, kodlashtirilgan matn, soʻzni ogʻzaki ifodalay oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. F.U.Qodirova, I.Q.Sayfullayeva "Inklyuziv va korreksion ta'limda ART-texnologiyalar". T: "Malik Print Co" – 2022-yil
2. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М:«Владос», 2013.83-б.
3. Особенности психического развития детей с нарушениями слуха. – Текст: электронный // Тоша & Со. – URL: <https://www.tosha.ru/info/articles/osobennosti-psikhicheskogo-razvitiya-detey-s-narusheniyami-slukha/> (дата обращения: 06.11.2021).
4. Симкин, М.Л. Развитие связной речи у детей младшего школьного возраста с нарушением слуха / М.Л. Симкин, И.А. Мальцева. – Текст: непосредственный // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. – 2020. – Т. 4, № 1 (13).

AUTIZM SPEKTRIDA KAMCHILIGI BOR BOLALAR BILAN ISHLASHDA SAMARALI YONDOSHUVLAR TAHLILI

Egamberdiyeva Nigora Azizovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti "Maxsus pedagogika"
kafedrasida o'qituvchisi
[*nigoraazizovna1991@gmail.com*](mailto:nigoraazizovna1991@gmail.com)
Sunnatullayeva Marjona G'ayrat qizi,
Fayziyeva Nozima Ravshan qizi,
Tog'ayeva Husnora Dilmurod qizi
ChDPU Maxsus pedagogika/logopediya
I bosqich talabalari